

سونه وده

www.ketab.ir

مجید رستنده

PIR

۴۶۰۶

۹ س ۵ ر /

۱۳۸۸

رستنده، مجید، ۱۳۳۶.

سوته دل.

نویسنده: مجید رستنده.

همدان: انتشارات برکت کوثر، ۱۳۹۰

۳۷۷ ص.

شابک: ۱-۰۰۰-۵۸۹۵-۶۰۰-۹۷۸

نمایه. کتابنامه: ص ۳۷۷ - ۳۵۷ و به صورت زیر نویس.

واژه نامه

۱- باباطاهر، قرن ۵ ق. نقد و تفسیر.

۲- شعر فارسی - قرن ۵ قرن. - تاریخ و نقد.

الف. عنوان.

۱/۲۲ فا ۸

انتشارات برکت کوثر

نام کتاب: سوته دل

مؤلف: مجید رستنده

طراح جلد: میثم غلامی

ناشر: برکت کوثر

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

شابک: ۱-۰۰۰-۵۸۹۵-۶۰۰-۹۷۸

چاپ: یوسف

نوبت چاپ: اوّل - بهار ۱۳۹۰

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

نشانی: همدان، چهار راه تختی، انتشارات برکت کوثر

تلفن: ۰۹۱۸۸۱۵۹۰۴۵ - ۲۵۳۱۱۷۸

فهرست مطالب

موضوع	صفحه
مقدمه	۱۹ - ۲۶
نهال مهر	۲۷ - ۴۴
حسب حال	۳۴
مذهب	۴۱
کرامات	۴۱
آشنایی با موسیقی	۴۳
آثار	۴۳
باغ نظر	۴۵ - ۱۰۴
جهان شناختی	۴۷
خدا	۴۸
خدا و جهان	۵۱
خدا و انسان	۵۷
دل	۶۵
عشق مجازی	۸۶
دنیا و آخرت	۸۸
ارادت به خاندان وحی	۹۴

۹۶	 اخلاق و حقوق اجتماعی
۹۸	 بی اعتباری دنیا
۹۹	 رنج دنیا
۹۹	 ندانستن شرط بندگی
۹۹	 نیکوکاری
۹۹	 باورهای اجتماعی
۹۹	 شورانگیزی چرخ فلک
۱۰۱	 اختر سونه
۱۰۳	 انس با طبیعت
۱۰۵ - ۲۳۹	 زبان دل
۱۱۷	 زبان دویستی ها
۱۱۸	 مختصات واجی
۱۱۸	 تبدیل
۱۱۹	 تبدیل در حوزه صامت ها
۱۲۲	 تفاوت واج های «د» و «ذ»
۱۳۰	 تبدیل مضاعف در حوزه صامت ها
۱۳۰	 تبدیل در حوزه مصوت ها
۱۳۵	 تبدیل مضاعف در حوزه مصوت ها
۱۳۵	 تبدیل مضاعف همزمان در حوزه صامت ها و مصوت ها
۱۳۶	 حذف
۱۳۶	 حذف واج نخست
۱۳۶	 حذف واج میانی
۱۳۹	 حذف واج پایانی

۱۳۹	حذف شناسه
۱۴۱	حذف صامت میانی «ن» و شناسه
۱۴۱	تبدیل و حذف
۱۴۲	ادغام
۱۴۲	واج زائد
۱۴۳	واج شناسه
۱۴۳	واج مبالغه
۱۴۳	واج معرفه
۱۴۴	واژگان
۱۴۴	دوگانگی تلفظ
۱۴۸	کاربرد محاوره ای واژه ها
۱۵۰	تخفیف
۱۵۲	اصطلاحات
۱۵۲	اصطلاحات دینی و عرفانی
۱۵۲	باده
۱۵۲	پل صراط
۱۵۲	بیر
۱۵۳	جمال
۱۵۳	چشم
۱۵۳	خراب آباد
۱۵۳	خرابات
۱۵۳	خط و خال
۱۵۳	دلبر / دلدار

دیوانه / دیوانگی	۱۵۴
رخ	۱۵۴
رند	۱۵۴
زلف / گیسو	۱۵۴
زنار بستن	۱۵۵
ساقی	۱۵۵
علم سموات	۱۵۵
قلندر	۱۵۵
لب	۱۵۵
نظر	۱۵۶
اصطلاحات غیر عرفانی	۱۵۶
اختر سوخته	۱۵۶
شش و پنج	۱۵۶
واژه های مهجور	۱۵۶
واژه ها و ترکیب های عربی	۱۵۷
واژه های عربی	۱۵۷
ترکیب های عربی	۱۵۸
واژه های ترکی	۱۵۹
ساختمان دستوری سروده ها	۱۶۰
فعل	۱۶۰
فعل ماضی	۱۶۰
ماضی ساده	۱۶۱
ماضی ساده بدون «ب» تأکید	۱۶۱

- ۱۶۲ ماضی ساده با «ب» تأکید
- ۱۶۲ ماضی نقلی
- ۱۶۳ بن ماضی + استم
- ۱۶۳ ماضی استمراری
- ۱۶۳ ماضی ساده + ی
- ۱۶۳ همی + ماضی ساده
- ۱۶۴ فعل مضارع
- ۱۶۴ مضارع اخباری
- ۱۶۴ فعل مضارع اخباری با جزء پیشین «همی» و «می»
- ۱۶۵ فعل مضارع اخباری با جزء پیشین «ب»
- ۱۶۵ فعل مضارع اخباری بدون جزء پیشین
- ۱۶۶ مضارع اخباری با ساختار ویژه
- ۱۶۷ مضارع التزامی
- ۱۶۷ فعل مضارع التزامی با جزء پیشین «ب»
- ۱۶۸ فعل مضارع التزامی با جزء پیشین «و»
- ۱۶۸ فعل مضارع التزامی با جزء پیشین «وا»
- ۱۶۹ فعل مضارع التزامی بدون جزء پیشین + «ی» در پایان فعل (بن مضارع + ی)
- ۱۶۹ فعل مضارع التزامی بدون جزء پیشین
- ۱۷۰ فعل آینده
- ۱۷۱ فعل امر
- ۱۷۱ فعل امر با جزء پیشین «ب»
- ۱۷۱ فعل امر با جزء پیشین «می»
- ۱۷۲ فعل امر با جزء پیشین «ا»

- ۱۷۲ فعل امر بدون جزء پیشین
- ۱۷۲ فعل نهی
- ۱۷۲ فعل دعا
- ۱۷۳ افزایش «ا» قبل از «د» در فعل سوم شخص مضارع ساده
- ۱۷۳ افزایش «ا» قبل از «د» در فعل سوم شخص مضارع ساده و حذف «د»
- ۱۷۳ افزایش «ا» قبل از «د» در فعل سوم شخص مضارع ساده + ا
- ۱۷۴ افزایش «ا» در پایان فعل
- ۱۷۴ فعل مضارع التزامی ساده
- ۱۷۴ فعل معین
- ۱۷۴ فعل معین «بودن»
- ۱۷۹ فعل معین «شدن»
- ۱۸۰ فعل لازم و متعدی
- ۱۸۰ فعل لازم
- ۱۸۰ فعل متعدی
- ۱۸۱ دو وجهی (در وجه لازم)
- ۱۸۲ دو وجهی (در وجه متعدی)
- ۱۸۲ فعل ساده
- ۱۸۳ فعل مرکب
- ۱۸۵ فعل مرکب با همکرد «داشتن»
- ۱۸۶ فعل پیشوندی
- ۱۸۷ افعال کهن
- ۱۸۷ شدن
- ۱۸۸ واتن

۱۸۸	 واجیدن
۱۹۰	 هشتن
۱۹۰	 هلیدن
۱۹۰	 یارستن
۱۹۱	 اسم
۱۹۱	 مفرد
۱۹۱	 جمع
۱۹۱	 جمع با «ان»
۱۹۲	 جمع با «ون»
۱۹۳	 جمع با «ها»
۱۹۳	 جمع با «ا» (شکل محاوره ای «ها»)
۱۹۴	 اسم جمع
۱۹۴	 جمع مکسر
۱۹۵	 تشیه
۱۹۵	 مصدر
۱۹۵	 اسم مصدر
۱۹۶	 حاصل مصدر
۱۹۷	 اسم ساده
۱۹۷	 اسم مرکب
۱۹۹	 اسم مشتق
۲۰۰	 اتباع
۲۰۰	 اسم مصغر
۲۰۰	 اسم صوت

۲۰۱	ضمیر
۲۰۱	ضمیر شخصی
۲۰۱	ضمیر شخصی جدا
۲۰۲	ضمیر شخصی پیوسته
۲۰۲	افزایش «ان» به شناسه
۲۰۳	ضمیر مشترک
۲۰۳	ضمیر اشاره
۲۰۴	ضمیر پرسشی
۲۰۴	ضمیر شمارشی
۲۰۵	ضمیر مبهم
۲۰۶	صفت
۲۰۶	صفت ساده
۲۰۶	صفت مرکب و مشتق
۲۱۱	ترکیب های وصفی
۲۱۱	صفت مصغر
۲۱۱	صفت فاعلی
۲۱۲	صفت مفعولی
۲۱۳	صفت نسبی
۲۱۴	صفت لیاقت
۲۱۵	صفت اشاره
۲۱۶	صفت پرسشی
۲۱۶	صفت شمارشی
۲۱۶	صفت مبهم

۲۱۷	صفت برتر
۲۱۸	قید
۲۱۸	قید مختص
۲۱۹	قید مشترک
۲۱۹	قید ساده
۲۲۰	قید مرکب
۲۲۱	قید پرسش
۲۲۱	قید تشبیه
۲۲۲	حرف
۲۲۲	حرف ربط
۲۲۳	حرف ربط دوگانه
۲۲۳	حرف اضافه
۲۲۶	حرف سوگند
۲۲۶	سوگند با یک حرف
۲۲۷	سوگند با دو حرف
۲۲۷	حرف نشانه
۲۲۸	وند
۲۲۸	پیشوند
۲۲۸	میانوند
۲۲۹	پسوند
۲۳۱	جمله
۲۳۱	جمله از نظر زمان فعل
۲۳۱	جمله از نظر تعداد فعل، پیام و شیوه بیان

۲۳۱		جمله ساده
۲۳۱		جمله مرکب
۲۳۱		جمله خبری
۲۳۲		جمله پرسشی
۲۳۲		جمله عاطفی
۲۳۲		جمله امری
۲۳۲		جمله از نظر بافت محاوره ای جمله ها
۲۳۲		بافت محاوره ای جمله
۲۳۴		شبه جمله
۲۳۵		حذف اجزای جمله
۲۳۶		حذف به قرینه لفظی
۲۳۶		حذف به قرینه معنوی
۲۳۸		ضعف تألیف
۲۳۸		املا و رسم الخط
۲۳۸		استفاده از «ب» به جای «ه» بیان حرکت
۲۴۱ - ۲۴۹		سوز جگر
۲۴۳		سادگی زبان
۲۴۴		صمیمیت با مخاطب
۲۴۵		استفاده از لغات و تعابیر عامیانه
۲۴۶		لحن بیان
۲۴۷		تکرار
۲۴۷		دعا و نیایش
۲۴۸		تفرین

۲۵۱ - ۳۰۷	تار گسته
۲۵۵	مصراع چهارم
۲۵۶	ردیف
۲۵۹	حاجب
۲۶۰	حاجب و ردیف
۲۶۰	قافیه
۲۶۱	قافیه درونی
۲۶۱	ردالْقافیه
۲۶۳	عیوب قافیه
۲۶۳	ایطای جلی
۲۶۴	ایطای خفی
۲۶۵	شایگان
۲۶۵	اقواء
۲۶۵	سناد (اختلاف در ردف اصلی)
۲۶۶	فقدان قافیه
۲۶۷	اختلال در ردیف و قافیه
۲۶۹	مختصات وزن
۲۷۸	اختلاف هجا
۲۸۲	افزایش هجا
۲۸۳	تغییر مصوّت
۲۸۴	تخفیف
۲۸۴	تشدید
۲۸۶	در آغوش خیال

۲۸۶	 تصویر
۲۸۸	 ارسال مثل
۲۸۹	 استعاره مصرّحه
۲۹۰	 استعاره مکنیه
۲۹۰	 اسلوب معادله
۲۹۱	 اغراق
۲۹۱	 ایهام
۲۹۲	 ایهام تضاد
۲۹۲	 ایهام تناسب
۲۹۳	 بیان نقیضی
۲۹۳	 تشبیه
۲۹۴	 تشبیه تفضیل
۲۹۴	 تشبیه مضمّر
۲۹۵	 تشخیص
۲۹۵	 تصدیر
۲۹۶	 تضاد
۲۹۶	 تکرار
۲۹۷	 تلمیح
۳۰۱	 تمثیل
۳۰۱	 تناسب
۳۰۲	 جناس تام
۳۰۲	 جناس خط
۳۰۳	 جناس زاید

۳۰۳	جناس شبه اشتقاق.....
۳۰۴	حسانمیزی.....
۳۰۴	حسن تعلیل.....
۳۰۴	عکس.....
۳۰۵	کنایه.....
۳۰۶	مجاز.....
۳۰۶	موازنه.....
۳۰۷	نغمه حروف.....
۳۰۹ - ۳۲۵	پروانه عشق.....
۳۲۷ - ۳۵۶	واژه نامه.....
۳۵۷ - ۳۷۷	نمایه ها.....
۳۵۹	نمایه آیات.....
۳۶۲	نمایه احادیث، دعاها و عبارات عربی.....
۳۶۴	نمایه راهنما.....
۳۷۳	منابع و مراجع.....

بوره سوته دلا! تا ما بنالیم
بیا پروانه با ما تا بنالیم
ز عشق آن گل رعنا بنالیم
ز دست یار بی پروا بنالیم

مقدمه

ادبیات عامیانه (فولکلور)^۱ جزء میراث گرانبهای فرهنگی هر جامعه ای محسوب می شوند و در حفظ و انتقال مختصات فرهنگی - اجتماعی هر جامعه ای نقشی مهم و اثرگذار ایفا می کنند. از طریق این آثار می توان بسیاری از ویژگی های تاریخ فرهنگی و اجتماعی جوامع پی برد. از این رو مطالعه و پژوهش در این باره مفید و اثربخش خواهد بود. البته تنگناهای مطالعه و تحقیق در این خصوص فراوان است که مهمترین آن ها مکتوب نبودن بسیاری از این آثار است. افزون بر این که آثار باقی مانده از گذشته هم زیاد نیست.

از سوی دیگر در تاریخ فرهنگ جهان بویژه تاریخ فرهنگ اسلام، توجه به عالم ماورای طبیعت، همواره منظور نظر انسان بوده و در خصوص آن مکاتب و نحله های گوناگون عرفانی پدید آمده و راه و روشی هایی خاص فراروی بشریت قرار داده شده است.

عرفان شیوه ای است برای وصول به حق و روشی است معنوی و روحانی برای زیستن؛ زیستنی که انسان را به سرمنزول مقصود و کمال برساند و از سرچشمه زلال حقیقت سیراب کند.

از این رو مطالعه تاریخ عرفان از ضروریات اجتناب ناپذیر حوزه دانش و پژوهش جامعه ماست و قطعاً با این مطالعه به نکاتی جالب و ارزنده دست پیدا می کنیم. این رویکرد، ما را با دانش، بینش و روش های مختلف عارفان و

صوفیان بیشتر آشنا می کند و وجوه اشتراک و افتراق آن ها را به خوبی فراوری ما قرار می دهد.

این مطالعه به ما نشان می دهد که علیرغم وجود وجوه مشترک فراوان در میان عرفا، از حیث برخی مبانی فکری و عقیدتی اختلاف نظرهایی دارند که موجب اختلاف روش و سبک زندگی و شیوه های تربیتی آن ها شده است. با مطالعه زندگی عرفا از این منظر به وضوح می بینیم که بعضی اهل صحو هستند و دسته ای اهل سُکر؛ عده ای عرفان زاهدانه دارند و برخی از عرفان عاشقانه برخوردار هستند؛ گروهی بیشتر وارد جامعه می شوند و در فعالیت های اجتماعی شرکت می کنند و با مردم به تعامل می پردازند در حالی که دسته ای دیگر کمتر به این موضوع توجه دارند و انزوا و گوشه گیری را بر می گیرند. اما در مجموع با وجود اختلاف نظر و مشربیتی که در میان عارفان وجود دارد، باید اذعان کرد که وجوه مشترک آن ها بیشتر و ملموس تر است.

بی تردید هراندازه این شناخت مبتنی بر آثار مکتوب برجای مانده از ارباب علم و فضل باشد، ارزش و اعتباری بیشتر خواهد داشت و ژرفا و گستره واقعیت های موجود در تاریخ دانش و فرهنگمان را بهتر و عمیق تر فراوری ما قرار خواهد داد.

شناخت این مشرب فکری و افراد مطرح و برجسته آن از جمله نکاتی است که شایسته است وجهت همت اندیشمندان و صاحب نظران قرار گیرد؛ زیرا شناخت مشاهیر گذشته و معرفی آن ها به جامعه، وظیفه ای است خطیر که سودهای فراوان بر آن مترتب است: از یک سو تاریخ فرهنگ، شناسایی و معرفی و ثبت می شود و با این کار به نحوی بسیار مؤثر قدمت و جایگاه رفیع کشور شناسایی و معرفی می گردد و از دیگر سو موجبات افزایش اعتماد به نفس همه افراد جامعه

بویژه نوجوانان و جوانان را تدارک می بیند و موجب بروز افتخارت فراوان می شود.

در کشور ما مطالعات انجام شده در این خصوص فراوان است و درباره برخی از عارفان شاعر یا نویسندگان نظیر سنایی، عطار و مولانا، مطالعات و پژوهش های گسترده تری پدید آمده است. البته این پژوهش ها پایان نیافته و هنوز هم باب بحث و گفتگو و تحلیل آثار و افکار آن ها باز است و گفتنی های زیادی می توان عرضه کرد. در این میان شماری از عارفان گذشته به دلایل گوناگون، کمتر مطرح گردیده و طبعاً درباره آن ها کمتر قلم فرسایی شده است. باباطاهر عریان همدانی از این گروه است. هرچند پژوهش هایی درباره او و سروده هایش به انجام رسیده اما تعداد و تنوع این پژوهش ها بسیار محدود است و هنوز هم زمینه مطالعه و پژوهش در خصوص آن وجود دارد.

باباطاهر عریان شاعر عارف یشتی همدانی، عارف دل سوته ای است که با دوبیتی های روان و دلنشینش همه را مجذوب خویش کرده و از گذشته تا حال همواره نامش زیانزد خاص و عام بوده است و همه از او با احترام و بزرگی و نیکی یاد کرده اند.

دوبیتی های برجامانده از باباطاهر، بسیار ساده و روان و در عین حال سرشار از عاطفه و درونمایه های مورد پسند و پذیرش عموم جامعه و دارای تصویرهای زیبای شاعرانه و آفرینش های دل انگیز ادبی است. به طور کلی می توان گفت که شعر او زبان دل اوست که لاجرم بر دل می نشیند.

این مختصات، شعر وی را درخشان، جذاب و عمیق و زیبا و اثرگذار کرده است بطوری که دیوان او جزء معدود آثاری است که بارها به اشکال گوناگون چاپ و در شمارگان بالا منتشر شده است.

بسیاری از گویندگان معروف ادب فارسی در سروده های خویش به تجلیل از این سوته دل مردمی پرداخته و آثاری در خور توجه و ارشمند پدید آورده اند؛ از جمله می توان به ادیب پیشاوری، مرحوم الهی قمشه ای و شادروان داور همدانی اشاره کرد:

یکی شیدا که با پروانه عشق بزد بر توسنش تازانه عشق
ز کنده این جهان بیرون جهانمش وزین آبشخور و آخور رهاندش
به فن عاشقی چالاک و ماهر خجسته نام او بابای طاهر ...^۱

بر تن لباس نار تو را خوش به جان مرا

سوز و گداز طاهر عریانم آرزوست^۲

تازه چون ساخته شد ملقب باباطاهر

طعنیه بر خلد زند مسکن باباطاهر
علم و عرفان و ادب، دانش و فضل و فرهنگ

بود در عالم عرفان فن باباطاهر

وطن اصلی بابا همه ایران است.

نی همی شد همدان موطن باباطاهر ...^۳

از آنجا که در میان مجموعه گرانسنگ ادبیات فارسی، سروده های عرفانی باباطاهر، با رویکرد و اقبال فراگیر مردمی رو به رو است و در جامعه درخششی چشمگیر و گسترده دارد، در این نوشتار بر آن هستیم که برای شناخت اندیشه،

^۱ - دیوان ادیب پیشاوری، ص ۱۸۵ و ۱۸۶

^۲ - کلیات دیوان حکیم الهی قمشه ای، ص ۵۳۲

^۳ - دیوان اشعار داور همدانی، ص ۶۱ و ۶۲

زبان و هنر شاعری او و معرفی به جامعه فرهنگ و ادب بویژه معرفی به نسل جوان و اندیشمند، گامی هرچند کوتاه برداریم.

با همه شهرت و جذبه ای که این عارف دلسوته داشته و دارد، منابع تحقیق درباره وی بسیار محدود است. همه پژوهشگرانی که درباره او و شعرش کار کرده اند، کمبود منابع کافی و شایسته درباره زندگی وی، بویژه فقدان نسخه ای اصیل از دوبیتی های او را مهمترین محدودیت در فرآیند مطالعه و پژوهش خود دانسته اند. در مراحل گوناگون فراهم سازی نوشته حاضر نیز این معضل فراروی نگارنده بوده است.

در این نوشتار تلاش شده است که عمدتاً بر پایه سروده های موجود منسوب به باباطاهر، حسب حال و ابعاد گوناگون جهان شناختی و عقاید او از فحوای اشعارش شناخته شود و از این طریق برخی از محورهای مهم اندیشه و نظر و کلام او معرفی شود. علاوه بر آن بررسی ساختار زبانی، عاطفه، موسیقی شعر، هنرپردازی های شاعرانه و جایگاه باباطاهر در نزد دیگر سرایندگان از دیگر موضوعات مورد توجه در این کتاب بوده است.

مجموع مطالب این نوشتار در یک مقدمه و شش فصل تنظیم و ارائه گردیده است. عنوان و موضوع فصل های ششگانه از این قرار است:

- ❖ نهال مهر: حسب حال و زندگی نامه
- ❖ باغ نظر: شناسایی و معرفی جهان بینی و محورهای فکر
- ❖ زبان دل: پژوهشی زبانی برای معرفی مختصات زبانی دوبیتی ها
- ❖ سوز جگر: رنگ و نقش عاطفه در سروده ها
- ❖ تار گسسته: معرفی ویژگی های موسیقایی (وزن، قافیه، ...) و آراینده های لفظی و معنوی دوبیتی ها
- ❖ پروانه عشق: رویکرد دیگر شاعران به شعر و اندیشه باباطاهر

علاوه بر آن برای مزید آگاهی و سهولت در استفاده از کتاب، «واژه نامه» و «نمایه های آیات، احادیث و راهنما» نیز منظور شده است.

از آنجا که در میان نسخه های موجود دیوان باباطاهر، نسخه چاپی مرحوم وحید دستگردی - علیرغم کاستی ها و تناقضات گویشی - از نظر کارشناسان بیش از دیگر نسخه ها معتبر است، برای پرهیز از گرفتاری در تناقضات نسخ مختلف، این نسخه مبنای کار قرار داده شده است.

نگارنده با احترام به همه محققان و دانشوران صاحب نظر که درباره اندیشه و شعر باباطاهر دست به قلم برده و آثاری درخور عرضه کرده اند، بر آن بوده است که در حد امکان اثری جدید پدید آورد؛ بنابراین امیدوار است برآیند این پژوهش، سودمند باشد و مقبول طبع اصحاب علم و فضیلت قرار گیرد و گامی هرچند کوچک برای شناخت و معرفی باباطاهر و دوبیتی هایش باشد.

در پایان بر خود فرض می دانم از جناب آقای حاج عباس رسول شریفی مدیر محترم انتشارات برکت کوثر که با مشارکت در چاپ و انتشار این اثر، قدمی مؤثر برای شناخت و معرفی بیشتر مشاهیر کشور برداشته اند، سپاسگزاری کنم؛ توفیق بیش از پیش ایشان را از درگاه خداوند بزرگ میسالت دارم.

و من الله التوفیق و علیه التکلان

مجید رسنده